

Oikeuskielen kiteytyneet ilmaisut ja kaavamaiset tekstit kieliparissa saksa–suomi

Annikki Liimatainen & Anna Ruusila
Kieli-, käännös- ja kirjallisuustieteiden yksikkö
Tampereen yliopisto

Kennzeichnend für die Rechtssprache ist die Formelhaftigkeit und Festigkeit, die von feststehenden Wortverbindungen bis zu mehr oder weniger umfangreichen formelhaften Texten reichen. Charakteristisch für diese sind als gleich bleibende inhaltliche Komponenten, der relativ stabile Aufbau, die formelhafte Realisierung der Komponenten sowie die Verbindung des gesamten Textes mit einer Situation, die die Hauptfunktion des Textes bestimmt. Gegenstand der Untersuchung sind in diversen deutsch- und finnischsprachigen Textsorten des juristischen Fachdiskurses vorkommende Phraseologismen (formelhafte Kurztexte mit festen Strukturen, Kollokationen, Paarformeln und Routineformeln) sowie deren Funktionen und Spezifika. Rechtssprachliche Phraseologismen sind nicht nur für die juristische Textsorte typischer Sprachgebrauch, sondern für das Verständnis und die Produktion von sachgerechten und gültigen Texten unabdingbar. Ebenso wie die Rechtstermini beinhalten auch sie textexternes fachliches Wissen, und häufig wird in den Gesetzen, Rechtsnormen und Konventionen vorausgesetzt, dass bestimmte Formeln Verwendung finden, damit der Text fachlich gültig und korrekt ist und die gewünschte juristische Folge erzielt wird. Die Auslassung von rechtssprachlichen Phraseologismen verstößt gegen die Textsortenkonventionen und die Rechtsnormen.

Avainsanat: kaavamaisuus, kiteytyneisyys, oikeuskielen fraseologismit

1 Johdanto

Tässä artikkelissa käsitellään kahta oikeuskielille tyypillistä piirrettä, kiteytyneisyyttä ja kaavamaisuutta. Artikkelissa tarkastellaan sitä, millaisia kiteytyneitä ilmaisuja ja kaavamaisia elementtejä oikeuskielessä käytetään, miten ne nivoutuvat toisiinsa ja mitkä niiden tehtävät ovat. Tutkimuksen kiteytyneitä ilmaisuja käsittelevä osuus käsittelee saksaa ja suomea, ja sen materiaali koostuu alkuperäiskielillä laadituista oikeuskielen eri tekstilajeja edustavista teksteistä. Tutkimus on tärkeää ulottaa kaikkiin oikeuskielen tekstilajeihin, sillä niissä esiintyy toisistaan jonkin verran poikkeavia fraseologismiluokkia ja erilaisia fraseologismeja. Oikeuskielen kaavamaisuutta käsittelevän osuuden saksankielinen aineisto koostuu yhteensä 117 juridisesta tekstistä, jotka on saatu itävaltalaiselta oikeustulkkiin liitolta.

2 Oikeuskielen ominaispiirteet

Oikeuskieli on yläkäsite, joka kattaa kaikki juridisen kielenkäytön eri lajit. Oikeuskieli voidaan jakaa sen käyttäjäryhmien mukaan pienempiin alaluokkiin: säädöskieleen, tuomioistuinkieleen, hallinnon kieleen, oikeustieteen eli lainopin kieleen sekä asianajajien käyttämään kieleen. (Mattila 2010: 181) Oikeuskieli on yksi erikoisalakieli muiden rinnalla,

joskin *oikeus* viittaa tässä yhteydessä ensisijaisesti institutionaaliseen kehykseen eikä niinkään erikoisalaan (Wiesmann 2004: 14). Oikeuskieli on aina sidottu tiettyyn kansalliseen oikeusjärjestelmään, mikä erottaa sen muiden erikoisalojen kielistä, esimerkiksi lääketieteen, tieteen, talouden tai tekniikan kielestä (Kjaer 2007: 508; Wiesmann 2004: 19). Oikeuskielellä on lukuisia tehtäviä, joista merkittävin lienee kielitekojen tekeminen, toisin sanoen juridisten seuraamusten tuottaminen kielitekojen avulla (Mattila 2010: 184). Ilman kieltä oikeusjärjestelmää ei olisi olemassa eikä oikeustoimia voitaisi toteuttaa (Kjaer 2007: 508). Oikeuskieli ei siten kuvaa todellisuutta, vaan rakentaa sitä. Kieltä käyttämällä muun muassa säädetään lakeja ja asetuksia sekä perustetaan oikeuksia, velvollisuuksia ja sidonnaisuuksia.

Oikeuskieli on täsmällistä, yleispätevää, tarkkaa ja usein etäistä, sillä vain näin voidaan taata jokaisen kansalaisen oikeusturva. Siten esimerkiksi jokainen termi on väärinkäsitysten välttämiseksi määriteltävä omassa kontekstissaan. (Mattila 2010: 184, 186) Täsmällisyys edellyttää myös johdonmukaisuutta termien käytössä, mikä johtaa usein tautologiaan. Tautologia ei ole tyylillisesti eleganttia, mutta välttämätöntä yksiselitteisyyden takaamiseksi. (Mattila 2010: 185) Oikeuskielelle on lisäksi tyypillistä neutraalius, persoonattomuus, objektivisointi ja abstraktisuus. Sen vuoksi oikeuskielellä käytetään paljon verbikantaisia substantiiveja ja passiivia. (Mattila 2010: 190–193) Oikeuskielen pitkät virkkeet, informaatiotiheys, runsas lyhenteiden käyttö, moniaineksisuus ja vierasperäisyys lisäävät vaikutelmaa sen kankeudesta ja vaikeaselkoisuudesta (Mattila 2010: 184, 208–211).

Oikeuskielelle on tyypillistä myös tekstien pitkälle menevä jäsentäminen, kaavamaisuus ja kiteytyneisyys niin lauseenjäsen- ja lausetasolla kuin myös koko tekstin tasolla. Oikeuskielen kaavamaisuudesta ja sen fraseologismeista on olemassa joitain yksittäisiä suppeita tutkimuksia. Esimerkkeinä mainittakoon Płomińskan (2015) artikkeli saksan- ja puolankielisten sopimustekstien kaavamaisuudesta, Lindroosin (2015) väitöskirja Saksan ja Suomen ensimmäisten oikeusasteiden tuomioiden kaavamaisuudesta sekä Liimataisen kaksi artikkelia (painossa2; valmisteilla) saksan ja suomen kollokaatioista sekä saksan, suomen ja ruotsin sanapareista, niiden kulttuurisidonnaisuudesta ja kääntämisestä. Tarkastellut aineistot näissä tutkimuksissa ovat kuitenkin pienet ja juridisten tekstilajien systemaattinen tutkimus puuttuu.

3 Oikeuskielen kaavamaisuus ja kiteytyneisyys

Kaavamaisuudella tarkoitetaan sellaista oikeuskielen tiettyssä tekstilajissa esiintyvää ominaisuutta, jonka maallikkolukija havaitsee vasta luettuaan useita alkuperäiskielellä laadittuja tekstejä (esim. siviili-, rikos- tai korkeimman oikeuden tuomioita). Vaikka tekstit ovatkin peräisin useammasta kansallisesta oikeusistuimesta, niissä on saman oikeusjärjestyksen sisällä toisaalta aina samanlainen rakenne, toisaalta myös tuomioiden tietyt tekstikohdat on muotoiltu aina samalla tavalla tai ainakin samantapaisesti. Niissä

käytetään siten tiettyjä kaavamaistuneita tekstinosia ja kiteytyneitä ilmaisuja. Kaavamaisuus ja kiteytyneisyys ulottuvat kiinteistä sanayhdistelmistä lauseenveroiisiin ilmaisiin ja virkkeisiin sekä kokonaisiin tekstin osiin ja teksteihin. Kaavamaisuus ja kiteytyneisyys ovat oikeuskielille erittäin tyypillisiä ja niillä on juridisissa teksteissä useita merkittäviä tehtäviä. Niiden avulla taataan muun muassa oikeuden toteutuminen, pysyvyys ja jatkuvuus. Useita oikeudellisia toimia toteutetaan kaavamaistuneiden tekstien ja kiteytyneiden ilmaisujen avulla, ja näiden toimien pätevyys taataan käyttämällä vakiintuneita ilmaisuja ja muotoja.

Oikeudelliset termit eivät ole irrallisia informaatioyksiköitä, vaan ne ovat sidoksissa toisiin sanoihin, joiden kanssa ne muodostavat toistuvia, kiteytyneitä sanayhdistelmiä (Arntz/Picht/Mayer 2002: 33–34; Krzemińska-Krzywda 2010: 137), joita nimitetään fraseologismeiksi. Oikeuskielille tyypillisiä fraseologismeja ovat esimerkiksi sanaparit, kollokaatiot ja rutiini-ilmaisut (Kjaer 2007; Hudalla 2012; Tabares Plasencia 2012). Muista erikoisaloista poiketen fraseologismeilla on oikeudenkäytön tekstilajeissa merkittävä osuus ja funktio. Ne ovat välttämättömiä oikeasisältöisen ja pätevän tekstin laatimisessa, eivätkä vain tekstilajille ominaista luontevaa kielenkäyttöä. Ne sisältävät termien tavoin tekstien ulkopuolista erikoisalan tietämystä, ja usein lait, normit tai konventiot edellyttävät tiettyjen ilmaisujen käyttämistä, jotta teksti olisi lainvoimainen ja jotta sen tunnistettaisiin aiheuttavan tietyn oikeustoimen. (Hudalla 2012: 104–106)

3.1 Oikeuskielen fraseologismeista

Jokaisella valtiolla on oma oikeusjärjestelmänsä, omat sääntönsä ja oikeudelliset norminsa. Lisäksi historialliset, kulttuuriset ja yhteiskunnalliset tekijät vaikuttavat siihen, että oikeuskielen termistö ja fraseologismit ovat kielikohtaisia. Oikeuskielen fraseologismit eivät siten ole universaaleja ja niiden kääntäminen aiheuttaa ongelmia. (Kjaer 2007: 508) Täydellinen käsitevastaavuus on mahdollista ainoastaan kun käännetään saman oikeusjärjestelmän sisällä kielestä toiseen (Galdia 2003: 10), esimerkiksi Suomessa ja Sveitsissä, joissa molemmissa on enemmän kuin yksi kansalliskieli.

Seuraavassa käsitellään oikeuskielessä yleisimmin tavattavia erikoiskielten fraseologismeja, lauseenveroisia rutiini-ilmaisuja sekä lauseenjäseninä toimivia sanapareja ja kollokaatioita. Muut oikeuskielen fraseologismit, muun muassa arkaaisia elementtejä sisältävät fraseologismit (*von Amts wegen*¹), latinankieliset vakiintuneet ilmaisut (*nulla poena sine lege*) sekä saksan funktioverbirakenteet (*den / einen Eid leisten*²), rajataan tämän tutkimuksen ulkopuolelle.

¹ viran puolesta

² beeiden – vannoa vala

3.1.1 Rutiini-ilmaisut

Rutiini-ilmaisut voidaan määritellä puhutuiksi tai kirjoitetuiksi tilannekohtaisiksi, potentiaalisesti lauseenveroisiksi fraseologismeiksi, joiden idiomaattisuuden taso vaihtelee ei-idiomaattisesta täysin idiomaattiseen ja joita käytetään samankaltaisina toistuvissa kommunikaatiotilanteissa puhetekojen tekemiseksi (Ruusila 2015: 47). Rutiini-ilmaisujen kiteytyneisyys on pragmaattista, toistuvasta käytöstä johtuvaa (Kjaer 2007: 508). Ne ovat kielikohtaisia ja niiden merkitys ja ymmärrettävyys ovat tilanteesta riippuvaisia. Juridisissa teksteissä rutiini-ilmaisut toistuvat samanlaisina tai hieman muunneltuina ja ne ovat sidottuja tiettyyn tekstilajiin, jossa niillä on määrätty paikka. Lisäksi ne ovat sidoksissa tiettyyn institutionaaliseen kontekstiin, jossa ne täyttävät tietyn toimen ja ovat pakollinen osa tiettyä, määrättyä ja standardisoitunutta toimintaa.

Saksalaisten tuomioiden alussa käytettävän rutiini-ilmaisun *Im Namen des Volkes* sananmukainen merkitys ”kansan nimissä” ilmaisee tärkeää periaatetta, jonka mukaan tuomio on lainmukainen ja annettu kansasta lähtöisin olevan lainsäädäntövallan perusteella. Institutionaalisisessa kontekstissa käytettävä rutiini-ilmaisu täyttää toisaalta tietyn toimen ja on toisaalta pakollinen osa määrättyä ja standardoitua toimintaa. Sen poisjättäminen tekstistä on tekstilajikonventioiden ja oikeuskielen normien vastaista. Paitsi että rutiini-ilmaisut ovat kielikohtaisia, ne voivat vaihdella saman kielialueen sisälläkin siirryttäessä oikeusjärjestelmästä toiseen. Siten itävaltalaisissa tuomioissa esiintyy saksalaisissa tuomioissa käytettävän *Im Namen des Volkes* tilalla ilmaisu *Im Namen der Republik*, jonka sanamukainen merkitys on ”tasavallan nimissä”, kun taas liechtensteinilaisissa tuomioissa vastaava ilmaisu kuuluu *Im Namen von Fürst und Volk* (ruhtinaan ja kansan nimissä).

Rutiini-ilmaisut muodostavat juridisissa teksteissä osan kaavamaistunutta tekstiä, kuten esimerkin (1) korkeimman oikeuden ratkaisun lopussa olevassa tuomiolauselmassa esiintyvät rutiini-ilmaisut:

(1) Tuomiolauselma

Hovioikeuden tuomion lopputulosta ei muuteta.
Asian ovat ratkaisseet oikeusneuvokset N.N., N.N. ja N.N. (KKO:2009:43)

tai ne voivat muodostaa myös kompleksisemmän itsenäisen tekstin, kuten esimerkissä (2), jossa on kyse asetuksesta 23.12.1987/1183, 5 §: Asetus virkavalasta ja virkavakuutuksesta sekä tuomarINVALASTA ja tuomarinvakuutuksesta:

(2) **Virkavalan ja virkavakuutuksen kaava**

Virkavala vannotaan seuraavan kaavan mukaan:

Minä N.N. lupaan ja vannon kaikkivaltiaan ja kaikkietävän Jumalan edessä, että minä virassani noudatan perustuslakeja ja muita lakeja sekä toimin oikeudenmukaisesti ja puolueettomasti kansalaisten ja yhteiskunnan parhaaksi.

Virkavakuutus annetaan seuraavan kaavan mukaan:

Minä N.N. lupaan ja vakuutan kunniani ja omantuntoni kautta, että minä virassani noudatan perustuslakeja ja muita lakeja sekä toimin oikeudenmukaisesti ja puolueettomasti kansalaisten ja yhteiskunnan parhaaksi. (<http://www.finlex.fi/fi/laki/smur/1987/19871183>)

3.1.2 Sanaparit

Englantilainen oikeuskieli on hyvin tunnettu lukuisista sanapareistaan (Gläser 2007: 492), mutta sanaparit ovat hyvin tyypillisiä rakenteita myös Suomen ja saksankielisten maiden oikeuskielelle. Saksalaisissa oikeusalan teksteissä sanaparien käyttö on selitettävissä niiden juurtuneisuudella saksalaiseen oikeuskielen perinteeseen. Varhaiskeskiajalla Saksan laki (*Land- und Stadtrechte*) oli olemassa vain suullisessa muodossa, minkä vuoksi oikeuskielessä käytettiin helposti muistettavia ja ymmärrettäviä sanamuotoja (Kjaer 2007: 510). Kun lainsäädäntöä alettiin laatia kirjalliseen muotoon, monet tärkeitä oikeusperiaatteita ilmaisevat sanaparit ja muut kiteytyneet ilmaisut säilyivät teksteissä vakiintuneina malleina nykypäiviin asti.

Sanaparit muodostuvat kahdesta, harvoissa tapauksissa myös kolmesta, samaan sanaluokkaan kuuluvasta sanasta, joita yhdistää konjunktio tai prepositio (esimerkki 3).

- (3) Rikoslaki 4 § (11.4.2008/212)
Törkeä rikos ihmisyyttä vastaan
Jos rikoksessa ihmisyyttä vastaan
1) rikos kohdistuu suureen joukkoon ihmisiä,
2) rikos tehdään erityisen *raa'alla, julmalla tai nöyryyttävällä* tavalla taikka
3) rikos tehdään erityisen *suunnitelmallisesti tai järjestelmällisesti*.

Sanapareille on tyypillistä, että niiden komponentit ovat erottamattomia ja sanajärjestys on vakiintunut. Sanapareja voidaan muodostaa kaikkien pääsanaluokkien sanoista. Sanaparien sanat ovat semanttisesti sukua toisilleen eli esimerkiksi synonyymejä ((es ist) *recht und billig*)³ tai antonyymejä (*in Urschrift und Abschrift*)⁴. Sanaparin merkitys on joko a) sen komponenttien ilmaisema metafora (esim. Määrään täten viimeisenä *tah-tonani ja testamenttinani*, että...) tai b) merkitys muodostuu siitä, että toinen komponentti vahvistaa toisen komponentin merkitystä, ilmaisee sen erilaisia vivahteita tai muuten ilmaisee sitä ekspressiivisesti (esim. *kipu ja särky; lupaan ja vannon*). Oikeuskielessä sanaparien funktio on toimia mahdollisimman täsmällisenä ja aukottomana ilmaisuna. Suullisen oikeuskielen perinne näkyy joissakin sanapareissa niin, että ne ovat

³ (on) oikein ja kohtuullista

⁴ alkuperäisenä ja jäljennöksenä

alku- tai loppusoinnollisia (esim. (einen Vertrag für) *null und nichtig* (erklären)⁵; ”Syytteen mukaan A, B ja C olivat yhdessä ja yksissä tuumin A:n asunnolla tehneet X:lle ruumiillista väkivaltaa” (ennakkoratkaisu KKO:2014:22)).

Sanaparit esiintyvät usein osana laajempaa fraseologismia, esim. verbi-idiomia (*von Tisch und Bett getrennt sein / leben*)⁶ tai rutiini-ilmaisua, joka on tilannesidonnainen, mutta sen lisäksi sidoksissa myös institutionaaliseen kontekstiin. Esimerkiksi laissa oikeudenkäymiskaaren 17 luvun muuttamisesta pykälän 29 todistajanvakuutuksessa esiintyvät sanaparit *lupaan ja vakuutan, kunnian ja omatuntoni* sekä *todistan ja kerron* muodostavat osan rutiini-ilmaisua ”Minä N. N. lupaan ja vakuutan kunnian ja omatuntoni kautta, että minä todistan ja kerron kaiken totuuden tässä asiassa siitä mitään salaamatta tai siihen mitään lisäämättä taikka sitä muuttamatta” (<http://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/1948/19480571>). Myös edellä esimerkissä (2) esitetyissä virkavala- ja virkavakuutuskaavoissa esiintyy useita sanapareja: *lupaan ja vannon, kaikkivaltiaan ja kaikitietävän, oikeudenmukaisesti ja puolueettomasti, lupaan ja vakuutan, kunniani ja omantuntoni* kautta.

3.1.3 Kollokaatiot

Kollokaatiot ovat yksi oikeuskielen ominaispiirteistä. Ne ovat tyypillisiä kaikille oikeuskielen tekstilajeille ja ilmaisevat oikeuskielessä tiettyä laissa määriteltyä toimintaa. (Kjaer 2007: 509) Kollokaatiot muodostuvat kollokantista, joka on oikeuskielessä termi, sekä kollokaatista, joka voi olla verbi tai adjektiivi (esim. *ein Testament errichten, laatia testamentti; rechtliches Gehör, oikeudellinen kuuleminen*). Kollokaatit ovat yleensä yleiskielen verbejä tai adjektiiveja, joiden tarkka merkitys täsmentyy erikoisalalla ja käyttöyhteydessä. Kollokaatiot ovat sekä tilannesidoksia että sidoksissa tiettyyn tekstilajiin (Caro Cedillo 2004, 40–41). Niitä ei voi kääntää sananmukaisesti, vaan käännettävänä merkitysyksikkönä on pidettävä koko kollokaatiota. Kuten esimerkki (4) osoittaa, kollokaatin (*aufheben* ja *törkeä*) kohdekielinen vastine määräytyy kollokantin mukaan:

(4)	einen Vertrag <i>aufheben</i> ein Gesetz <i>aufheben</i> ein Urteil <i>aufheben</i>	<i>purkaa</i> sopimus <i>kumota</i> laki <i>poistaa / kumota</i> tuomio
	<i>törkeä</i> huolimattomuus / tuottamus <i>törkeä</i> varkaus / rikos	<i>grobe Fahrlässigkeit / grobes Verschulden</i> <i>schwerer Diebstahl / schweres Verbrechen</i>

⁵ julistaa sopimus mitättömäksi; mitätöidä sopimus

⁶ olla / elää asumuserossa

3.2 Juridiset tekstit kaavamaisina teksteinä

Kaavamaisella tai fraseologisella tekstillä tarkoitetaan tekstiä, jonka rakenne on ennalta muotoiltu, jonka sisällölliset elementit seuraavat toisiaan tietyssä järjestyksessä ja jossa käytetään kiteytyneitä ilmaisuja (Dausendschön-Gay, Gülich & Krafft 2007: 469). Gülichin (1997: 154) mukaan kaavamaisuuteen kuuluu myös tekstin sidoksisuus tilanteeseen, jossa se tuotetaan ja josta voidaan johtaa sen pääasiallinen tehtävä. Tekstin tuottajan ja vastaanottajan kannalta kaavamaisuus tarkoittaa toisaalta sitä, että kirjoittaja/puhuja voi tekstiä tuottaessaan käyttää hyväkseen valmista rakennetta ja valmiita ilmaisuja, ja toisaalta sitä, että vastaanottaja tunnistaa tekstin kaavamaiseksi ja osaa yhdistää tekstin tiettyyn kommunikatiiviseen tilanteeseen (Dausendschön-Gay ym. 2007: 469). Kaavamaisia tekstejä ei suinkaan esiinny pelkästään oikeuskielessä, vaan esimerkiksi kuolinilmoituksia ja tieteellisten julkaisujen kiitossanoja (Gülich 1997), patenttitekstejä (Härtinger 2010) sekä rautatieasemien ja junien kuulutuksia (Liimatainen, painossa¹) voidaan tarkastella kaavamaisina teksteinä.

Tekstien kaavamaisuutta voidaan nykykäsityksen mukaan tutkia fraseologiantutkimuksen alalla. Perinteisen katsontakannan mukaan fraseologian tutkimusalaan kuuluvat monisanaiset, kiinteät ja toisinaan myös idiomaattiset ilmaisut (Burger 2010: 14). Fraseologismien vähimmäispituudeksi on perinteisen ajattelutavan mukaan vakiintunut vähintään kaksi erilleen kirjoitettua sanaa, mutta kysymykseen siitä, kuinka laaja fraseologismi voi olla, ei vielä ole vastattu. Useiden tutkijoiden mukaan, esim. Stein (2001) ja Dausendschön-Gay ym. (2007), fraseologisen tutkimuksen piiriin voidaan nykyään laskea tekstin tasolle laajentuneet fraseologismit sekä kaavamaisien tekstien ja tekstinosien tutkimus.

Yksi yhtymäkohta kaavamaisien tekstien ja fraseologismien välillä ovat rutiini-ilmaisut. Esimerkiksi Gülich (1997: 145) näkee samankaltaisuuden rutiini-ilmausien ja kaavamaisien tekstien välillä.⁷ Dausendschön-Gay ym. (2007: 470) puolestaan perustelevat kaavamaisien tekstien tutkimista fraseologiantutkimuksen metodein vertaamalla kaavamaisia tekstejä ”fraseologisiin malleihin”. Niillä tarkoitetaan samana toistuvaa rakennetta, johon voidaan tilanteen mukaan täydentää erilaisia elementtejä. Esimerkki tällaisesta yksinkertaistetusta fraseologisesta mallista olisi saksan fraseologismi *X für X: Tag für Tag; Schritt für Schritt* (suom. *päivä päivältä; askel askeleelta*). Tätä ajatusta voidaan soveltaa myös teksteihin, jolloin ajatellaan, että tekstin läpi punoutuvat kaavamaiset elementit toistuvat samankaltaisina aina uudelleen ja uudelleen, ja niiden väliin täydennetään tilannekohtaisesti sopivia elementtejä. Siten kaavamaisista teksteistä voidaan tarkastella kompleksisena, laajana fraseologisena tekstinä.

⁷ Tämä näkemys on herättänyt myös kritiikkiä, ks. esim. Engberg (2003: 72).

Edellä esitetyt kaavamaisuuden piirteet pätevät myös oikeuskieleen. Engberg (1997: 26) puhuukin oikeuskielen yhteydessä ”kielellisestä toimintamallista”. Sillä hän tarkoittaa mallia, jonka mukaisesti tietyn kommunikaatiotavoitteen saavuttamiseksi ja tietyissä kommunikatiivisessa tilanteessa tehdyn tekstin muotoilussa käytetyt kaavat täydennetään tilanteeseen sopivilla leksikaalisilla elementeillä. Juridisia tekstejä tuotetaan tukeutumalla jo olemassa oleviin kaavoihin, minkä seurauksena lukija tunnistaa ne heti tiettyyn tekstilajiin kuuluvaksi (Nussbaumer 2009: 2135). Oikeuskielen kaavamaisuus ei kuitenkaan pelkäästään helpota juridisten tekstien tuottamista tai vastaanottamista, vaan sillä on muitakin funktioita. Suomen ja Saksan ensimmäisen oikeusasteen tuomioistuinten antamia langettavia tuomioita tutkineen Lindroosin (2015: 268–269) mukaan tuomioiden kielellinen kaavamaisuus kumpuaa oikeuskulttuurin lisäksi osin suoraan lainsäädännöstä, ja tiettyjen kaavamaisien elementtien ja kiteytyneiden ilmaisujen käyttö takaa oikeudellisen puheteon lainvoimaisuuden ja turvaa oikeuden pysyvyyden ja oikeuskäytännön jatkuvuuden.

3.3 Kaavamaisuus itävaltalaisissa juridisissa teksteissä

Oikeuskielen kaavamaisuutta käsittelevän osion materiaalina käytettiin yhteensä 117 juridista tekstiä, jotka ovat peräisin itävaltalaiselta oikeustulkkiyhdistykseltä (*Österreichischer Verband der Gerichtsdolmetscher*) ja jotka on luovutettu oikeustulkkiyhdistyksen koulutustarkoituksiin. Tutkittavien tekstien pituus vaihtelee puolesta sivusta 15 sivuun, ja ne ulottuvat henkilökohtaisista dokumenteista (esim. syntymätodistus) rikosoikeudellisiin asiakirjoihin (esim. rikosilmoitus, syytekirjelmä, tuomio) ja yksityisoikeuden asiakirjoihin (esim. perhe-, varallisuus- ja työoikeuden asiakirjat). Tekstit käytiin yksitellen läpi ja niistä etsittiin samoina toistuvia kielellisiä ja rakenteellisia elementtejä.

Kaikista tutkituista teksteistä on löydettävissä kaavamaisia elementtejä. Kaavamaisuuden aste vaihtelee kuitenkin runsaasti. Osa tutkituista teksteistä koostuu lähestulkoon kokonaan kaavamaisista elementeistä. Tällaisia tekstejä ovat varsinkin yksisivuiset asiakirjat, joille on olemassa valmis lomake, eritoten henkilökohtaiset dokumentit, kuten syntymätodistus, tutkintotodistus, todistus Itävallan kansalaisuudesta ja vihkitodistus. Niiden rakenne ei salli mitään vaihtelua, vaan tekstin tarkoitus käy ilmi sen otsikosta ja tekstiin täydennetään ainoastaan osapuolten nimet, yhteystiedot ja joissain tapauksissa ammatti ja uskonto. Jos käsiteltävän asian luonne ei ole käynyt ilmi otsikosta, se mainitaan. Tekstin allekirjoittaneen virkamiehen, asianajajan tai tuomarin allekirjoitusta edeltävät paikka- ja päiväystiedot. Tutkituissa lomaketeksteissä ei esiinny fraseologismeja, vaan kaavamaisuus ilmenee ainoastaan rakenteen tasolla.

Näyttäisi siltä, että näissä teksteissä kaavamaisuus palvelee erityisesti tekstin tuottajaa: esimerkiksi erilaisia todistuksia tuotetaan rutiininomaisesti suuria määriä, jolloin niiden kirjoittaminen helpottuu ja nopeutuu, kun käytössä on valmiita lomake- ja asiakirjapohjia (ks. myös Tiililä 2007: 31–66). Koska tekstit ovat niin lyhyitä, lukija voi hahmottaa

ne kaavamaisuuden vuoksi yhdellä silmäyksellä. Tekstin lopussa olevat paikka, päiväys, allekirjoitus, allekirjoittajan titteli ja kyseessä olevan instituution leimat tekevät tekstistä lainvoimaisen. Myös nonverbaaliset elementit kuuluvat oikeuskielen kaavamaisuuteen. Tutkimusmateriaalissa nonverbaalista kaavamaisuutta edustavat erilaiset yleensä tekstin loppuun sijoitetut leimat.

Osassa lyhyistä teksteistä on kuitenkin löydettävissä myös fraseologisen tekstin piirteitä: teksteissä toistuu sama kielellinen rakenne, jonka väliin on täydennetty tilanteeseen sopivat tiedot. Esimerkkinä annettakoon seuraava todistajaksi kutsuminen:

- (5) Es wird ersucht, in allen Eingaben die nebenstehende Geschäftszahl anzugeben Geschäftszahl....

Zeugenladung

Herr – Frau in

Sie werden ersucht, zur Ablegung einer Zeugenaussage in der Rechtssache

der klagenden Partei..... gegen

die beklagte Partei

wegen

am,Uhr, zu diesem Gericht, Stock - Erdgeschoss,

Zimmer Nr. /Verhandlungssaal, zu kommen.

Den Gegenstand Ihrer Vernehmung bilden folgende Umstände:⁸

Lähes samanlaisia tekstejä on tutkimusmateriaalissa muitakin, muun muassa kutsu toimia asiantuntijana oikeusistunnossa:

- (6) Es wird ersucht, in allen Eingaben die nebenstehende Geschäftszahl anzugeben Geschäftszahl....

Bestellung und Ladung eines Sachverständigen

Herr – Frau.....

wird in der Rechtssache

der klagenden Partei..... gegen

die beklagte Partei

wegen

– zum Sachverständigen bestellt und – ersucht, zur Abgabe eines Gutachtens zu diesem Gericht zu kommen, und zwar

am,Uhr, ...

Stock – Erdgeschoss, Zimmer Nr. Verhandlungssaal

⁸ suom. ”Kaikissa asiaa koskevissa yhteydenotoissa pyydetään mainitsemaan vieressä mainittu numero. (Numero) **Kutsu todistajaksi**. Herra - rouva (nimi). Teidät kutsutaan todistajaksi kantajan (...) ja vastaajan (...) välisessä oikeusasiassa (...) (...) päivänä, kello (...), tähän oikeuteen (...), kerrokseen (...), huoneeseen (...)/oikeussaliin (...). Kuulemisen syy on.....”

Das Gutachten ist über folgende Umstände abzugeben:⁹

Näin ollen teksti koostuu pääosin yhdestä virkkeestä, jonka sisään on täydennetty tilannesidonnaisia tekstin vastaanottajaa ja sen aiheita koskevia elementtejä. Teksti on siten verrattavissa fraseologiseen malliin (ks. kappale 3.2), ja sen voidaan ajatella pääosin muodostuvan yhdestä pitkästä, kompleksisesta fraseologismista.

Tutkitun materiaalin pidemmistä teksteistä on löydettävissä enemmän vapaata, tilannesidonnaisesti täydennettyä tekstiä. Kaavamaisuus ilmenee näissä teksteissä erityisesti tekstin rakenteessa. Yhteistä pidemmille teksteille on se, että erityisesti tekstien alussa ja lopussa toistuvat samankaltaiset elementit riippumatta siitä, mihin tekstilajiin kyseinen teksti kuuluu. Kuten edellä käsitellyissä lyhyissäkin teksteissä, myös pidemmissä teksteissä mainitaan osapuolten nimet ja muut tiedot, käsiteltävä asia ja tekstin lopussa käsitelijän tai päätöksentekijä tiedot. Esimerkiksi monisivuisen syytekirjelmän kaavamaisuus tulee hyvin näkyviin, kun tarkastellaan lähemmin sen rakennetta:

- (7) syyttäjä: (kaupunki)
 syytetty: (nimi, syntymäaika- ja paikka, kansalaisuus, aviosääty, ammatti, osoite)
 syyte: yksityiskohtainen kuvaus
 mihin rikokseen on tekonsa kautta syyllistynyt (lainkohdat)
 mitä syytteitä vaaditaan
 perustelut
 päiväys, paikka
 allekirjoitus

Tekstiä rytmittävät samoina toistuvat kielelliset elementit. Esimerkkeinä mainittakoon syytekirjelmissä ja rangaistusvaatimuksissa toistuva *Die Staatsanwaltschaft (a) legt (b) zur Last:*¹⁰, tuomioissa käytetty, erittäin kulttuurisidonnainen ja myös pakollinen rutiini-ilmaisu *Im Namen der Republik* (ks. 3.1.1) sekä kuulustelupöytäkirjoissa käytetty *Mit dem Grund der Befragung vertraut gemacht, gibt (x) freiwillig folgendes an:*¹¹. Tässä on erityisesti korostettava, että sana *freiwillig* (vapaaehtoisesti) on pakollinen, sillä pakotettuna annettu lausunto ei olisi lainmukainen eikä sitä myöten lainvoimainenkaan. Samoina toistuvat kielelliset elementit ovat siis osin pakollisia, osin niiden tehtävä näyttää ensisijaisesti liittyvän juridisen tekstin tuottamiseen. Kaavamaisuus takaa asiakirjojen yhdenmukaisuuden ja sitä kautta kansalaisten yhdenvertaisuuden lain edessä.

⁹ suom. ”Kutsu asiantuntijaksi. Herra - rouva (...) kutsutaan antamaan asiantuntijalausunto kantajan (...) ja vastaajan (...) välisessä oikeusasiassa (...) tähän oikeuteen (...) päivänä, kello (...), kerrokseen (...), huoneeseen (...)/oikeussaliin (...). Asiantuntijalausunto annetaan seuraavaa asiaa koskien (...)”

¹⁰ suom. Kaupungin a syyttäjä asettaa henkilön b syytteeseen seuraavista seikoista:

¹¹ suom. Kun kuulusteltavalle on selvitetty kuulustelun syy, hän antaa vapaaehtoisesti seuraavan lausunnon:

4 Yhteenveto

Juridisten tekstien kaavamaisuudella ja kiteytyneisyydellä ymmärretään tiettyä rakenteen, sisällön ja kielellisen ilmaisun säännöllisyyttä ja rutiininomaisuutta, mikä vaikuttaa tekstin luettavuuteen ja selkeyteen. Toisaalta se helpottaa ja nopeuttaa tekstien laatimista ja auttaa tulkitsemaan tekstiä, toisaalta taas rajoittaa vapautta muotoilla tekstejä. Kaavamaisuus ja kiteytyneisyys auttavat tekstin kirjoittajaa, joka voi käyttää hyväkseen valmiiksi muotoiltuja ilmaisuja ja joka voi rakentaa tekstinsä tietyn kaavan mukaisesti. Vastaavasti kaavamaisuus auttaa tekstin lukijaa tunnistamaan tekstin tiettyyn tekstilajiin kuuluvaksi hänen tunnistaessaan kyseisessä tekstilajissa toistuvat kiteytyneet ilmaisut.

Kaavamaisuutta koskevassa osiossa osoitettiin esimerkkien avulla, kuinka kaavamaisuus ilmenee tutkimusmateriaaliksi valikoituneissa itävaltalaisissa juridisissa teksteissä. Kaavamaisuus näyttäytyy tekstin kokonaisuuden ja kielellisten ilmaisujen tasolla ominaisuutena, joka on oikeuskielen ja juridisten tekstien ydintä. Oikeuskieltä ei voi tuottaa vapaasti ja luovasti, vaan kaavamaisuus ja kiteytyneisyys antavat sille tiukat raamit. Nämä raamit palvelevat sekä tekstin tuottajaa että vastaanottajaa, ja omalta osaltaan takaavat tekstin lainvoimaisuuden. Oikeuskieltä ei ole ilman kaavamaisuutta.

Jatkossa on tarkoitus laajentaa tutkimusta ja kontrastoida kiteytyneiden ilmaisujen lisäksi juridisten tekstien kaavamaisuutta myös muissa kielissä kuin suomi–saksa-kieliparissa. Koska oikeuskieltä myös käännetään runsaasti nykyisessä globaalissa maailmassa, kääntämisen näkökulman huomioiminen on tärkeää oikeuskielen kaavamaisuutta ja kiteytyneisyyttä tutkittaessa. Erityisen tärkeä, mutta samalla myös erityisen vaikea kysymys liittyy siihen, kuinka kääntäjä, jolla yleensä ei ole juridista koulutusta, osaa erottaa juridisesta tekstistä ne kaavamaiset elementit ja kiteytyneet ilmaisut, jotka ovat pakollisia tekstin lainvoimaisuuden takaamiseksi.

Kirjallisuus

- Arntz, Reiner, Heribert Picht & Felix Mayer (2002). *Einführung in die Terminologiearbeit*. 4., gründlich überarbeitete Auflage. Hildesheim/Zürich/New York: Olms
- Burger, Harald (2010). *Phraseologie. Eine Einführung am Beispiel des Deutschen*. 4., neu bearbeitete Auflage. Berlin: Schmidt.
- Caro Cedillo, Ana (2004). *Fachsprachliche Kollokationen. Ein übersetzungsorientiertes Datenbankmodell Deutsch-Spanisch*. Tübingen: Narr.
- Dausendschön-Gay, Ulrich, Elisabeth Gülich & Ulrich Krafft (2007). Phraseologische/formelhafte Texte. Teoksessa *Phraseologie. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung*, 469–481. Toim. Harald Burger ym. Berlin/New York: de Gruyter.
- Engberg, Jan (1997). *Konventionen von Fachtextsorten. Kontrastive Analysen zu deutschen und dänischen Gerichtsurteilen*. Tübingen: Narr.
- Engberg, Jan (2003). Textsortenkonventionen – Zum Status und zur Bedeutung für die übersetzungsbezogene Beschreibung von Rechtstexten. Teoksessa *Textologie und Translation*, 61–83. Toim. Heidrun Gerzymisch-Arbogast ym. Tübingen: Narr.

- Galdia, Marcus (2003). Juridisten tekstien kääntäminen erityisesti suomalais-saksalaisen vertailun näkökulmasta. *Lakimies* 1, 3–22.
- Gläser, Rosemarie (2007). Fachphraseologie. Teoksessa *Phraseologie. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung*, 482–505. Toim. Harald Burger ym. Berlin/New York: de Gruyter.
- Gülich, Elisabeth (1997). Routineformeln und Formulierungsroutinen. Ein Beitrag zur Beschreibung “formelhafter Texte”. Teoksessa *Wortbildung und Phraseologie*, 131–175. Toim. Rainer Wimmer & Franz-Josef Berens. Tübingen: Narr.
- Hudalla, Inge (2012). Phraseologismen der deutschen Rechtssprache und ihre Übertragung ins Französische – ein Buch mit sieben Siegeln? Plädoyer für ein juristisch orientiertes, pragmatisches Übersetzungskonzept. *Beiträge zur Fremdsprachenvermittlung* 52, 97–114.
- Härtinger, Heribert (2010). Textsortentypische Phraseologismen und Formulierungsmuster in europäischen Patentschriften: Kulturspezifisch, Typen, translatorisches Management. Ergebnisse einer kontrastiven Korpusanalyse am Beispiel des Sprachenpaars Spanisch-Deutsch. *trans-kom* 3 (2), 209–238.
- Kjaer, Anne Lise (2007). Phrasemes in legal texts. Teoksessa *Phraseologie. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung*, 506–516. Toim. Harald Burger ym. Berlin/New York: de Gruyter.
- Krzemińska-Krzywda, Joanna (2010). Juristische Phraseologie und Formulierungsmuster als Übersetzungsproblem. Teoksessa *Posener Beiträge zur Germanistik, Vol. 25: Diskurs und Terminologie beim Fachübersetzen und Dolmetschen*, 137–149. Toim. Julian Maliszewski. Frankfurt a. M.: Lang.
- Liimatainen, Annikki (painossa1): Formelhafte Kurztex-te: Bahnhof- und Zugansagen. Ilmestyy teoksessa *La Phraseologie: Ressources, Descriptions et Traitements Informatiques. Université Paris Sorbonne, 10.–12.9.2014*.
- Liimatainen, Annikki (painossa2): Kollokationen in juristischen Fachtexten im Sprachenpaar Deutsch-Finnisch: Kulturspezifisch und translatorisches Management. Ilmestyy teoksessa: *2nd International Conference on Translation and Interpreting Studies „Translation Studies and Translation Practice“: University of Innsbruck, 30th October – 1st November 2014*. Forum Translationswissenschaft, Lang Verlag.
- Liimatainen, Annikki (valmisteilla): Paarformeln in juristischen Fachtexten im Deutschen, Finnischen und Schwedischen: Kulturspezifisch und translatorisches Management. Ilmestyy teoksessa *Dynamische Gesellschaften – dynamische Kulturen. Sprachliche Verständigung im globalen Zeitalter*. Tampere Studies in Language, Translation and Literature. Tampere: TUP.
- Lindroos, Emilia (2015). *Im Namen des Gesetzes. Eine vergleichende rechtslinguistische Untersuchung zur Formelhaftigkeit in deutschen und finnischen Strafurteilen*. Rovaniemi: Lapin yliopisto.
- Mattila, Heikki E. S. (2010): Suomalaisen oikeuskielen ominaispiirteet. Teoksessa *Oikeuskieli ja säädöstieto. Suomenkielinen lakikirja 250 vuotta*, 181–213. Toim. Heikki E. S. Mattila, Aino Piehl & Sari Pajula. Helsinki: Suomalainen lakimiesyhdistys.
- Nussbaumer, Markus (2009). Rhetorisch-stilistische Eigenschaften der Sprache des Rechtswesens. Teoksessa *Rhetorik und Stilistik. Ein internationales Handbuch historischer und systematischer Forschung*, 2132–2150. Toim. Ulla Fix, Andres Gardt & Joachim Knape. Berlin: de Gruyter.
- Plomińska, Małgorzata (2015). Formelhaftigkeit deutscher und polnischer Rechtstexte – untersucht am Beispiel des Vertrags. Teoksessa *Phraseologie und kommunikatives Handeln*, 131–152. Toim. Grazyna Zenderowska-Korpus. Landau: Verlag Empirische Pädagogik.
- Ruusila, Anna (2015). *Pragmatische Phraseologismen und ihre lexikografische Darstellung. Am Beispiel eines mehrsprachigen elektronischen Wörterbuches für Übersetzer*. Frankfurt a. M. ym.: Lang.
- Stein, Stephan (2001). Formelhafte Texte. Musterhaftigkeit an der Schnittstelle zwischen Phraseologie und Textlinguistik. Teoksessa *Phraseologie und Phraseodidaktik*, 21–39. Toim. Martine Lorenz-Bourjot & Hans-Helmut Lüger. Wien: Praesens.
- Tabares Plasencia, Encarnación (2012): Analyse und Abgrenzung rechtssprachlicher phraseologischer Einheiten im Spanischen und Deutschen und ihre Bedeutung für die Übersetzung. *Lebende Sprachen* 57(2), 314–328.
- Tiililä, Ulla (2007). Tekstit viraston työssä. Tutkimus etuuspäätösten kielestä ja konteksteista. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.
- Wiesmann, Eva (2004). *Rechtsübersetzung und Hilfsmittel zur Translation. Wissenschaftliche Grundlagen und computergestützte Umsetzung eines lexikografischen Konzepts*. Tübingen: Narr.